

KWARTAALBLAD
OVER BIJBELWERK
14e JAARGANG
JUNI 1995

'Want alles is
fragment'
(p. 1)

De Nieuwe
Bijbelvertaling in de
praktijk
(p. 4)

Een immanente
manier van lezen
(p. 8)

142

ΑΥΛΟΣ ΚΑΙ ΤΙ ΜΟΥ
Ο ΣΔΟΥΛΟΙ ΧΥΙΥΠ
ΣΙΤΟΙΣ ΑΓΙΟΙΣ ΕΝ
ΙΥΤΟΙΣ ΟΥΣΙΝ ΕΝ
ΦΙΛΙΠΠΟΙΣ ΣΥΝΕ
ΣΚΟΠΟΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑ
ΝΟΙΣ ΧΑΡΙΣ ΥΜΙΝ
ΚΑΙ ΕΙΡΗΝΗ ΑΠΟ
ΠΑΤΡΟΣ ΚΑΙ ΥΙΟΥ
ΚΥΙΟΥ ΧΥ
ΕΥΧΑΡΙΣΤΟΥ ΤΩ
ΜΟΥ ΕΠΙ ΠΑΣΗ ΤΗ
ΜΝΕΙΑ ΥΜΩΝ ΠΑ
ΤΕ ΕΝ ΠΑΣΗ ΤΗ
ΗΣ ΕΙΜΟΥ ΥΠΕΡ
ΤΩΝ ΥΜΩΝ ΜΕ
ΧΑΡΙΣ ΤΗΝ ΔΕΗΣ
ΤΩΝ ΟΥΚ ΕΝ ΟΥΣ
ΤΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

MET ANDERE WOORDEN

NEDERLANDS
Bijbelgenootschap
HAARLEM

MET ANDERE WOORDEN

Kwartaalblad over bijbelwerk
14e jaargang nr. 2, 1995
ISSN 0168-1869

Uitgegeven door:

Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem
telefoon: 023-22 41 00

In samenwerking met:

Vlaams Bijbelgenootschap
H. d'Ydewallestraat 61
8730 Beernem, België
telefoon: (0)50-791022.

Met Andere Woorden wordt gratis
toegezonden aan hen die geïnteres-
seerd zijn in het vertalen en doorge-
ven van de bijbel.

Redactie: dhr. Jan J. van Capelle-
veen, ds. W. van Galen, dhr. A.W.G.
Jaakke, dr. L. van Kampen en drs. A.
de Zeeuw.

Redactiesecretariaat:

Nederlands Bijbelgenootschap
mw. M.G. Kronemeijer,
telefoon: 023-22 41 18.

Adreswijzigingen aanbrengen
op de adresband van dit nummer
en deze retour zenden aan:
Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem.
Telefonische meldingen via
nummer 023-22 41 18.

Giften voor het werk van het
Nederlands Bijbelgenootschap in
binnen- en buitenland, en bijdragen
ter bestrijding van de kosten van dit
blad kunnen gestort worden op giro
30 04 82 van het Nederlands Bijbel-
genootschap te Haarlem, onder
vermelding van *gift of Met Andere
Woorden*.

Voorbehoud

De redactie wijst erop dat de mening
die uit de artikelen spreekt niet
overeen hoeft te komen met de
mening van de redactie.

 **NEDERLANDS
Bijbelgenootschap**

'Want alles is fragment'

prof.dr. P.C. Beentjes

Deze toespraak werd uitgesproken door prof.dr. P.C. Beentjes op de eerste bijeenkomst van de supervisors van de Nieuwe Bijbelvertaling die op 29 mei jl. gehouden werd in Utrecht. De ruim 50 supervisors zijn afkomstig uit 21 kerken en geloofsgemeenschappen in Nederland en Vlaanderen en vertegenwoordigen verschillende wetenschappelijke disciplines. Zij beoordelen proeven van vertaalwerk als een afspiegeling van de potentiële gebruikers.

De woorden 'Want alles is fragment' uit de bundel *Drie rode rozen* van Abel Herzberg lijken mij een toepasselijk motto voor hetgeen ik vandaag aan de orde wil stellen. Ik wil enige minuten uw aandacht vragen om een belangrijk document uit het *Handboek voor de Nieuwe Bijbelvertaling*, te weten de nota Karakter en vertaalmethode, van een korte toelichting te voorzien.

U allen hebt bij uw 'benoeming' tot supervisor een enveloppe ontvangen waarin zich verscheidene papieren bevonden. Een ervan was een lichtgroene brochure met de titel *Vertaalprincipes voor de Nieuwe Bijbelvertaling* (Haarlem 1993); een tekst die eveneens is opgenomen in het Handboek.

In deze nota 'Vertaalprincipes' is een aantal basisbeginselen vastgelegd waaraan de Nieuwe Bijbelvertaling moet voldoen. Ze vormen het handvest voor de vertalers en vertaalsters. Nu is er met het formuleren van deze vertaalprincipes (bijvoorbeeld: respect voor de eigenheid van de brontekst en tegelijk een weergave in goed, natuurlijk Nederlands) echter nog geen zin, geen woord vertaald. Pas bij het concrete vertalen van Genesis, Psalmen, Handelingen of Galaten komt aan het licht dat er weliswaar vertaalprincipes zijn vastgelegd, maar dat er tijdens het vertaalwerk zelf constant allerhande beslissingen en keuzen op specifieke terreinen moeten worden genomen. Het ergste dat zich dan kan voordoen is dat vertalers per geval een keuze maken: bij mooi weer dit besluit, bij regen deze optie, vóór de koffie deze ingeving, bij de thee toch maar weer iets anders.

Instrument

Het moge duidelijk zijn dat een dergelijke, uiteraard sterk overtrokken, voorstelling van zaken desastreuze gevolgen voor het vertaalproject zal hebben. Er dient dus een instrument ontwikkeld te worden waarmee - ten eerste - de vertalers en vertaalsters bewust en expliciet hun keuzen kunnen afwegen en verantwoorden, maar waaraan - ten tweede - hun vertaling ook kan worden getoetst, bijvoorbeeld door de begeleidingscommissie en de supervisors.

Het is dus absoluut uitgesloten dat een vertaler een bepaald bijbelboek opent bij het eerste vers van het eerste hoofdstuk en dan onmiddellijk maar begint te vertalen. Neen, men zal zich éérst een duidelijk beeld dienen te vormen van het betreffende boek als geheel, van de diverse onderdelen waaruit het is opgebouwd, van de verschillende genres die erin voorkomen, de stijl, de verteltechniek enz.

Van groot belang is ook om duidelijk te krijgen of kenmerken die men op het spoor komt, eigen zijn aan de tekst of aan de taal.

Voorbeeld: Jesaja 5:8

Laat ik dit met een klein voorbeeld toelichten: Jesaja 5:8.

Na het beroemde en prachtige 'Lied van mijn vriend over zijn wijngaard' (Jes. 5:1-7) volgt een lange reeks van wee-spreuken. Het gaat er mij niet om u

vandaag het exegetische debat over de oorsprong van de wee-roep voor te schotelen. Neen, aan de hand van een kleine, concrete passage wil ik u laten zien voor welke beslissing - of beslissingen - een vertaler hier komt te staan. Een letterlijke vertaling van Jesaja 5:8 levert ongeveer het volgende op:
'Wee degenen die huis aan huis voegen,
akker bij akker trekken,
tot er geen plaats meer over is,
en jullie alleen bezittingen hebben in het land.'

Een dergelijke weergave vinden we in een aantal officiële bijbelvertalingen - maar lang niet alle - terug. Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat er in deze tekst in elk geval iets opvallends aan de hand is. De wee-spreuk begint namelijk in de derde persoon meervoud, maar eindigt in de tweede persoon meervoud (jullie). Dat is op zijn zachtst gezegd opmerkelijk. In de eerste drie uitspraken schetst de wee-spreuk een situatie waarin over mensen wordt gesproken die overduidelijk asociaal gedrag aan de dag leggen. In de vierde regel - die er naadloos op aansluit - blijkt opeens dat een gehoor rechtstreeks wordt toegesproken en wel precies over de zaken die in de voorafgaande drie regels radicaal werden gekritiseerd.

Welke strategie moet een vertaler nu ontwikkelen? De tekst weergegeven zoals ik hem zojuist letterlijk uit het Hebreeuws heb vertaald: driemaal een 'zij', eenmaal een 'jullie'? Goed, natuurlijk Nederlands lijkt dat me niet. Wat nu?

Je verdiept je wat verder in het genre 'wee-spreuken' en je merkt dan dat hun syntactische structuur heel vaak een identiek patroon aan de dag legt. Op de uitroep 'wee' volgen in het Hebreeuws een of meer participia; daarna een of meer werkwoordsvormen in de derde persoon en vervolgens een of meer werkwoordsvormen in de tweede persoon (Jes. 1:4-5; 10:1-3; 30:1-3; Ez. 34:2-3; Am. 6:1-2; Hab. 2:6-7; 9-10; 15-16). Een vertaalbeslissing die aanvankelijk op slechts één concrete tekst betrekking leek te zullen hebben blijkt nu voor een groter aantal teksten te gelden.

Tekstkenmerk of taalkenmerk?

En dan komt de cruciale vraag: Is het in Jesaja 5:8 - en in die andere wee-passages - gesignaleerde kenmerk een tekstkenmerk, dat ook in de vertaling gehandhaafd moet blijven, of een taalkenmerk dat eigen is aan de brontaal, hier het Hebreeuws, en niet in de vertaling wordt overgenomen? Als vuistregel hanteert ons kersverse *Handboek voor de Nieuwe Bijbelvertaling*: 'Heeft een bepaalde zegswijze in de brontekst een signaalfunctie of niet? Zo ja, dan is er sprake van een tekstkenmerk, dat in de vertaling moet terugkomen. Zo neen, dan is er sprake van een taalkenmerk, dat moet worden weergegeven in natuurlijk Nederlands'.

Voordat we hierover een beslissing nemen, moeten we nog even naar Jesaja 5:8 terug. Het 'wee' leidt namelijk een aanklacht in, die wordt gevolgd door een aankondiging van oordeel in Jesaja 5:9-10. De elementen aanklacht en aankondiging van oordeel vinden we eveneens in de andere hierboven genoemde wee-spreuken. In de profetische literatuur horen aanklacht en oordeelsaankondiging onlosmakelijk bij elkaar. Gods aankondiging van het oordeel is geen sadistisch spel, maar vloeit direct voort uit het zondig gedrag dat wordt aangeklaagd. De

pointe van de wee-roep in Jesaja 5:8 is dus bestemd voor het publiek dat rechtstreeks, namelijk in de tweede persoon meervoud, wordt toegesproken (jullie). Dit publiek wordt dus ook vóórondersteld in de eraan voorafgaande aanklacht die in de derde persoon meervoud is geformuleerd. Dit alles betekent dat er hier sprake moet zijn van een taalkenmerk (hây + participium) dat in het Nederlands niet moet worden overgenomen. Ik zou daarom willen pleiten voor een vertaling van Jesaja 5:8 die er ongeveer als volgt uitziet:

'Arme jullie
die huis na huis opkopen,
de ene lap grond na de andere,
tot er niets meer over is
en jullie alles in dit land in je bezit hebben.'

Rimpelingen

Vertalen is als het gooien van een steen in het water: de ene cirkel brengt de andere voort. Het zijn onder andere déze rimpelingen die ervoor zorgen dat een vertaling eigenlijk nooit 'af' is, laat staan volmaakt. Wie een bijbelvertaling beoordeelt moet zich dus niet blindstaren op het ene zo favoriete bijbelvers, maar zich terdege bewust zijn van de veelheid aan rimpelingen in de grote vijver: 'want alles is fragment'.

NOTEN

Prof.dr. P.C. Beentjes is hoogleraar Oude Testament aan de Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht. Prof. Beentjes is bestuurslid van de Katholieke Bijbelstichting en vice-voorzitter van de begeleidingscommissie voor de Nieuwe Bijbelvertaling.

1. Abel Herzberg, *Drie rode rozen*, Amsterdam 1976, 110.
2. E. Gerstenberger, *The Woe-Oracles of the Prophets*, JBL 81 (1962), 249-263; C. Westerman, *Grundformen, prophetischer Rede* (BevTh 31) München 1968, 136-142; G. Wanke, 'ôy und hây', ZAW 78 (1966), 215-218; W. Janzen, *Mourning Cry and Woe Oracle* (BZAW 125), Berlin 1972; J. Vermeylen, *Du prophète Isaïe à l' apocalyptique* (EBib), Paris 1978, Vol. II, 603-652; R.E. Clements, *The Form and Character of the Prophetic Woe-Oracles*, Semitics 8 (1982), 17-29.
3. O.a. *Statenvertaling, Leidse Vertaling, Petrus Canisiusbijbel, NBG-vertaling 1951, Revised Standard Version, Revised English Bible*.
4. Voor een uitvoeriger overzicht van de grammaticale structuur van 'wee-passages': D.R. Hillers, *Hây and Hây-Oracles: A neglected Syntactic Aspect*, in: *The Word of the Lord shall go forth. Essays in Honour of D.N. Freedman*, Winona Lake 1983, 185-188.

De Nieuwe Bijbelvertaling in de praktijk

Iris van Wijck

In het voorjaar van 1993 is er een begin gemaakt met het project Nieuwe Bijbelvertaling. Dit project wordt gedragen door het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) en de Katholieke Bijbelstichting (KBS) en met bijbelgenootschappen in Vlaanderen is regelmatig contact. Doel van het project is een gezamenlijke bijbelvertaling die in alle Nederlandstalige kerken te gebruiken is, maar die zeker ook buiten de kerk gebruikt kan worden.

De Nieuwe Bijbelvertaling wordt een vertaling uit de brontekst. Het karakter van de vertaling wordt dus in eerste instantie bepaald door kenmerken van de brontekst.

Maar talen verschillen en niet alle kenmerken kunnen op dezelfde manier in een vertaling worden weergegeven. Zo heeft elke taal haar eigen woordvolgorde ('Hij zegt dat hij een boek leest' tegenover 'he says that he reads a book.'). Dit is geen kenmerk van de tekst op zich, maar van de taal waarin de tekst geschreven is.

Als de taal verandert, verandert dit kenmerk dus ook. Als dat niet gebeurt, wordt natuurlijk Hebreeuws in een Nederlandse vertaling onnatuurlijk Nederlands.

Tegenover taalkenmerken zoals woordvolgorde staan kenmerken die duidelijk bij de tekst horen, keuzes van de schrijver. Woordspel is bijvoorbeeld een stijlmid-
del dat de schrijver kan gebruiken om zijn tekst te karakteriseren. Een andere schrijver had hetzelfde in dezelfde taal op een volstrekt andere manier kunnen zeggen. Het verschil tussen taalkenmerken (zoals woordvolgorde) en tekstkenmerken (zoals woordspel) vormt de basis van de regels voor het vertalen in het project Nieuwe Bijbelvertaling. Taalkenmerken zijn taalafhankelijk en moeten dus in een andere taal anders weergegeven worden. Tekstkenmerken horen duidelijk bij de tekst op zich en moeten, indien mogelijk, in de vertaling de tekst op een vergelijkbare manier karakteriseren.

Het vertaalwerk voor de Nieuwe Bijbelvertaling wordt gedaan door een vertaal-
koppel, bestaande uit een exegeet (een oud- of nieuwtestamenticus) en een
neerlandicus (of een vertaalwetenschapper). De neerlandicus is al in het eerste
stadium bij het vertaalwerk betrokken om te waarborgen dat de vertaling een
vertaling in goed Nederlands wordt. Bij het vertalen moeten continu afwegingen
gemaakt worden tussen de eisen van de taal waaruit en de taal waarin vertaald
wordt (de brontaal en de doeltaal). De exegeet en de neerlandicus zijn hier
samen verantwoordelijk voor. In een werkschema staat wie wanneer welke
verantwoordelijkheden heeft. In dit artikel wordt zo'n schema uitgewerkt en
geïllustreerd aan de hand van enkele losse verzen uit 2 Samuël. Dit kan een
vertekend beeld geven van het vertaalproces, aangezien de samenhang tussen
alinea's en hoofdstukken van grote invloed is op de vertaling. Het is echter
moeilijk hier op dit moment een duidelijk voorbeeld van te geven.

Eerste vertaling van 2 Samuël 15:13

Het vertaalkoppel dat bezig is aan 2 Samuël bestaat uit een hebraïcus en een
vertaalwetenschapper, twee vrouwen. Ze werken thuis en komen regelmatig bij
elkaar om de vertaling te bespreken. Voordat ze met vertalen beginnen, maken
ze een analyse van de tekst en de achtergronden. Als een aantal algemene
zaken op schrift staat en uitgewisseld is, maakt de hebraïcus een eerste verta-
ling uit de grondtekst. Deze vertaling staat nog dicht bij het Hebreeuws. Vers 13

uit 2 Samuël 15 ziet er in deze eerste vertaling als volgt uit:

En er kwam een verteller naar David om te zeggen: 'Het hart van de mannen van Israël is achter Absalom.'

In een toelichting staan dingen die uit de vertaling niet duidelijk worden en algemene informatie over de tekst. Over dit vers zegt de hebraïcus onder andere:

'Hart' vertegenwoordigt hier zoiets als loyaliteit. Immers: Absalom heeft het 'hart' van de mannen van Israël gestolen.

Het Hebreeuwse woord voor 'hart' heeft, zoals veel woorden, meer betekenissen. 'Hart' is de meest letterlijke betekenis. In veel situaties geeft deze letterlijke vertaling de strekking van het woord echter niet weer. In deze context moet de vertaling laten zien dat het Hebreeuws een uitdrukking heeft die loyaliteit aanduidt. De neerlandicus krijgt deze tekst met toelichting en maakt een eerste vertaling in goed Nederlands. De voorlopige eindvertaling ziet er nu als volgt uit:

Toen David bericht kreeg dat het volk van Israël zich achter Absalom had geschaard,

De uitdrukking met 'hart' is deel van het Hebreeuws. Het is geen vondst van de schrijver van 2 Samuël. Dit betekent dat het een taalkenmerk is, en dus niet letterlijk hoeft te worden weergegeven. 'Zich achter iemand scharen' is een Nederlandse uitdrukking met dezelfde strekking.

**Eerste vertaling
van 2 Samuël
16:16**

Een ander voorbeeld van het afwegen van de eisen van brontaal en doeltaal is de vertaling van 2 Samuël 16:16. De eerste vertaling van de hebraïcus luidt:

En toen Chusai de Arkiet de vriend van David naar Absalom kwam, zei Chusai tegen Absalom: 'Leve de koning, leve de koning!'

De toelichting daarbij is:

'Leve de koning!' zonder de naam van de koning te noemen. Ironie: Chusai bedoelt koning David, maar Absalom begrijpt dat hij koning Absalom bedoelt. Een kreet met een dubbele bodem.
'En het was toen... en Chusai zei', een synchronisme, een exacte tijdsbepaling in het Hebreeuws.

De neerlandicus gaat hiermee aan het werk. De opmerking in de toelichting over de tijdsbepaling zal later in de discussie gaan spelen, zoals uit het vervolg van dit artikel blijkt. De eerste vertaling van de neerlandicus luidt als volgt:

Toen kwam Chusai de Arkiet, de vertrouwensman van David, zijn opwachting maken bij Absalom en hij riep hem toe: 'Leve de koning, leve de koning!'

**Voorlopige
eindvertaling
van 2 Samuël
16:16**

Daarbij wordt de volgende toelichting gegeven:

De relatie tussen Chusai en David is er niet een die wij als 'vriendschap' zouden betitelen. (...) Ons woord 'vriend' veronderstelt een langere omgang en meer intimiteit. Het aspect van 'trouw' lijkt me belangrijker.

De hebraïcus bekijkt deze eerste vertaling van de neerlandicus en maakt er aantekeningen bij. Samen maken ze een voorlopige eindvertaling. Van de discussie die daaraan vooraf gaat, wordt in het vervolg een deel weergegeven.

Binnen een taal is een schrijver vrij in de woorden die hij kiest. Woordkeus is dus geen logisch gevolg van de taal, maar een tekstkenmerk. De vertaling *zijn opwachting maken* is nogal opvallend en geeft de indruk dat het om een officiële gelegenheid gaat. Het Hebreeuws is hier veel vager (*hij kwam*). Waarschijnlijk gaat het in dit vers om een kreet die Chusai op straat slaakt als Absalom voorbij komt. Er is dus geen sprake van een officiële gelegenheid en deze vertaling is veel te deftig.

Een tweede tekstkenmerk van dit vers is de tijdsbepaling (*en het was toen*). Het Hebreeuws heeft meestal geen expliciete tijdsaanduidingen. Vaak worden in vertalingen dan ook tijdsbepalingen toegevoegd, omdat het Nederlands meer overgangen nodig heeft dan het Hebreeuws. Dat de Hebreeuwse tekst hier wel een tijdsbepaling heeft, heeft een duidelijke functie. Het geeft een verbinding met het vorige vers en drukt gelijktijdigheid uit tussen 'komen' en 'roepen'. De voorgestelde vertaling met twee hoofdzinnen (verbonden door 'en') kan in het Nederlands wel gelijktijdigheid uitdrukken, maar niet zo duidelijk als een bijzinconstructie dat doet. Een nieuw vertaalvoorstel is daarom:

Toen Chusai..., riep...

De vertaling is nog niet af. De strekking van de Hebreeuwse zin zou geformuleerd kunnen worden als 'al roepend komt hij eraan'. De volgorde van de zinsdelen in het Hebreeuws is (net als in het Nederlands) niet altijd hetzelfde. Door de volgorde van de zinsdelen te veranderen, verandert de nadruk.

'Leve de koning, leve de koning,' riep Chusai de Arkiet, de vertrouwensman van David, terwijl hij op de koning afstapte.

De nadruk ligt nu sterk op de uitroep, de kern van dit vers. Maar na vers 15 (de introductie van Absalom) komt Chusai zo wel erg plotseling ten tonele. In het Hebreeuws wordt hij geïntroduceerd voor hij begint te roepen. Dat moet zo blijven.

Chusai de Arkiet, de vertrouwensman van David, riep: 'Leve de koning, leve de koning,' terwijl hij op de koning afstapte.

Nu staat de uitroep tussen het roepen en het komen in. De overgang die de Hebreeuwse tijdsbepaling aangeeft, is echter niet goed weergegeven. In het

Nederlands is het niet mooi de gelijktijdigheid expliciet met *terwijl* aan te geven. Door de zin op te splitsen in twee onverbonden hoofdzinnen kan de gelijktijdigheid impliciet aanwezig blijven, zonder dat dit ten koste gaat van het Nederlands. De overgang is zo natuurlijker. De voorlopige eindvertaling is:

Toen kwam Chusai de Arkiet, de vertrouwensman van David, naar Absalom toe. 'Leve de koning! Leve de koning!', riep hij uit.

De vertalingen die in dit artikel geciteerd worden, zijn verre van definitief. De vertaalfasen zoals die tot nu toe beschreven zijn, nemen veel tijd in beslag. De meeste vertalingen verkeren nog in een van deze stadia. Van de fasen na de voorlopige eindvertaling zijn nog nauwelijks resultaten bekend. Het volgende overzicht is daarom slechts een summier samenvatting van de procedure, zonder details of voorbeelden.

Toetsing

Nadat de voorlopige eindvertaling nog een keer bekeken is door het vertaalkoppel, wordt hij voorgelegd aan twee andere vertalers van het projectteam, opnieuw een brontekstkenner en een neerlandicus of een vertaalwetenschapper. Zij controleren de tekst ieder op hun eigen vakgebied. Hun opmerkingen gebruiken de vertalers in de volgende versie van de vertaling. Daarna moet ook commentaar van het coördinatieteam, lezersgroepen en de begeleidingscommissie verwerkt worden. Het coördinatieteam bestaat uit stafleden van de vertaalafdeling van het NBG. Het controleert de vertaling en geeft waar nodig sturing aan de vertaalkoppels. Delen van de voorlopige vertaling worden voorgelegd aan Vlaamse en Nederlandse lezers om te testen hoe ze ontvangen worden. De begeleidingscommissie ten slotte adviseert de besturen van NBG en KBS en fungeert tevens als bestuur van de ruim 50 supervisoren. Deze supervisoren zijn met name afkomstig uit kerken en geloofsgemeenschappen van het hele Nederlandse taalgebied. Zij vormen samen een afspiegeling van de potentiële gebruikers van de Nieuwe Bijbelvertaling. Op grond van de vertaalprincipes en vertaalregels moeten ze de vertaling toetsen. Als al het commentaar verwerkt is, kan de eindvertaling, bij wijze van spreken, naar de drukker.

NOOT

Iris van Wijck studeert Algemene Taalwetenschap aan de Vrije Universiteit in Amsterdam en specialiseert zich daarbij in bijbelvertalen. In dat kader heeft ze stage gelopen bij het NBG. Om een indruk te krijgen van het project Nieuwe Bijbelvertaling heeft ze onder andere meegelopen met het vertaalkoppel dat 2 Samuël vertaalt.

Een immanente manier van lezen

door prof.dr. N. Tromp

Op verzoek van de redactie van *Met andere woorden* schreef prof. Tromp dit artikel over een semiotische wijze van tekstlezen. Prof.dr. Nico Tromp MSC is emeritus hoogleraar Oude Testament en heeft als vertaler meegewerkt aan de *Willibrordvertaling*.

Zelfs de doorgewinterde bijbellezer voelt zich vaak onthand tegenover de bijbeltekst. Die woorden zijn zo vertrouwd en blijven zo vreemd. Ze stammen uit een wereld die zo hemelsbreed verschilt van de onze. Ze zijn zo kort van woorden en zo bedriegelijk eenvoudig. Je moet wel veel gestudeerd hebben om er iets mee te kunnen. Wij gewone krantelezers kennen die verhaaltjes al van binnen en van buiten. Maar waarom de kerk er zo hoog van opgeeft, is eigenlijk een raadsel. Laten de deskundigen ons maar zeggen wat er staat; zelf komen we daar niet achter. Zoals de Israëlieten tegen Mozes zeiden: 'Gaaf u maar naar God toe om te horen wat de Heer tot ons zegt; en als u dat dan aan ons meedeelt, zullen wij gehoorzamen en het volbrengen' (Deut. 5:27).

Die afhankelijkheid wordt nog groter wanneer we ons wenden tot de bijbelgeleerden. Van zulke mensen kunnen we objectiever informatie verwachten dan van een bedienaar des woords die in dienst staat van een kerkgenootschap. Die bijbelexperts zijn zeer wel bereid ons te bedienen. Zij kunnen ons vertellen wat er werkelijk staat. Zij kunnen ons duidelijk maken hoe de teksten naar hun vorm van nu zijn toegegroeid, welke de gebruikssituatie geweest is en welke betekenis ze hebben als je ze terugplaatst in de oorspronkelijke tijd.

Als je dat alles te horen krijgt, denk je toch: indrukwekkend en slaapverwekkend! Hier heb ik ook niet om gevraagd. Zoiets zal ik zelf nooit kunnen. Met handen en voeten ben ik afhankelijk van de expert. Ik word bedolven onder zakelijke gegevens die me de kijk op de tekst benemen. En wat er ten slotte uitkomt, zal wel verantwoord zijn, maar het is steriel en levensvreemd.

De bijbeltekst zelf lezen

Wie maakt van mij een lezer van de bijbel? Wie maakt het mij mogelijk, niet de verklaring van een bijbeltekst, maar de bijbeltekst zelf te lezen? Wie helpt mij op weg, zodat ik zelf verder kan, zonder coach, masseur en arts, zonder een volgwagen vol instrumenten en reserveonderdelen? Wie niet in staat is van Driebergen naar Rijsenburg te fietsen, moet niet aan de Cauberg beginnen. Wie nooit een boek leest, moet er niet verstoeld van staan dat hij de bijbel niet aan kan. Wie de Camera Obscura te duister vindt, moet wel problemen hebben met een boek of bibliotheek van tweeduizend jaar geleden, en afkomstig uit Israël, en niet uit Haarlem, Noord-Holland. Maar dat alles en meer nog terzijde gelaten: er zijn pogingen gedaan om de bijbellezer mondig te maken. Bijvoorbeeld door hem voor te houden dat je op heel verschillende manieren kunt lezen. Door erop te wijzen dat je samen met anderen verder komt dan alleen. Je kunt ook werken met een leesmodel. Geef de lezer een stel vragen bij de tekst. Dan heeft die een sleutel die de tekst voor hem toegankelijk maakt. Zulke handreikingen zijn in de handel. Om dicht bij huis te blijven, noem ik alleen de vragenlijst die mijn collega Jacques Maas en ik hebben gemaakt. Hij staat in het boek *Constructief bijbel-lezen* (Gooi en Sticht 1987). De ondertitel luidt: *Zelfstandig in de bijbel lezen: een semiotische methode*. Dat klinkt dreigend. Inderdaad is het boek niet zo eenvoudig als wij bedoelden. We hebben er wel ons best voor gedaan. Maar als je aan

een universiteit werkt, moet je je stand een beetje ophouden. Op populaire publicaties wordt daar toch al neergekeken: die dragen niet bij tot de wetenschappelijke status van het instituut. Ter geruststelling voeg ik eraan toe dat het boek niet meer in de handel is; magazijnruimte is nu eenmaal duur.

Vereenvoudigde beschrijving

Wat ik hier ga aanbieden, is een sterk vereenvoudigde beschrijving van een semiotische werkwijze. Semiotiek betekent iets als: theorie en praktijk van de betekenisvormgeving. Die theorie is veel meer gedetailleerd en verfijnd dan ze hier weergegeven wordt; de officiële praxis is grondiger, meer genuanceerd en zorgvuldiger verantwoord. Maar wat ik hier weergeef, is datgene wat ik mij in een twintig jaar dankzij collega's heb eigen gemaakt en wat bij het analyseren van teksten in groepsverband vruchtbaar gebleken is. Voor een eerste kennismaking kan het wel dienen en in de praktijk zal het zijn diensten kunnen bewijzen, vooral als u samen met anderen teksten wilt lezen. Elke stap die we verder zetten naar het verstaan van de tekst, is winst.

1. Tekstimmanente uitleg

We moeten niet te gauw denken dat we weten wat er staat. Daar zijn we soms zo vlug mee, dat we de tekst niet de gelegenheid geven aan het woord te komen. Vaak denken we, zo goed tussen de regels te kunnen lezen, dat we niet meer zien wat er op de regels staat. De bekendste teksten blijken vreemd te worden, wanneer we erover nadenken. We kennen ze uit het hoofd zolang we ze gedachtenloos opzeggen; we lopen vast als we proberen, met de woorden mee te denken. Er zijn heel verschillende manieren om met de bijbel om te gaan, en iedereen mag kiezen wat hem aanstaat of wat zij verantwoord vindt. Maar als je de tekst serieus neemt, moet je je er in verdiepen. Als je de tekst niet wilt laten buikspreken, moet je je oren openzetten.

Eerste vraag: wat staat er?

De eerste vraag die wij een tekst stellen is deze: wat staat er, wat wordt er gezegd? Daarna kun je vragen, van wie het gezegd wordt, waarop het wordt toegepast. Het komt erop aan eerst te achterhalen wat de tekst zelf te zeggen heeft; daarna kun je de vraag stellen, welke actuele waarde hij heeft. Het verhaaltje van de tekst is meestal wel duidelijk: de man die blind was, wordt ziende. Maar de vraag is hoe dat door de evangelist wordt weergegeven, welk standpunt hij inneemt, van welk uitgangspunt hij dat gegeven benadert. Zelfs een foto is niet objectief. Kijk maar hoe de nazi's hun slachtoffers portretteerden. Een bepaalde belichting en een bepaalde invalshoek zijn genoeg om van iemand een misdadiger te maken. Het tekstgeheel verradt een bepaalde belichting, en daar gaat het om. Het komt dus aan op de interpretatie van de gebeurtenis door de evangelist. Het gaat minder om datgene wat er verteld wordt, maar om de manier waarop het verteld wordt. Het gaat meer om de betekenis dan om de waarheid. Lezen is niet door de tekst heen kijken, maar in de tekst binnen kijken. De tekst is geen blank glas, maar een gebrandschilderd glas. De kunst van het lezen is niet, ondanks de woorden tot de werkelijkheid door te dringen. De kunst van het lezen is wel om een bepaalde kijk op de werkelijkheid in de tekst te ontdekken. De exegeet is geen glazenwasser die de tekst onzichtbaar probeert te maken, maar een mens die in het glas speurt naar de kleuren en de lijnen, de

structuren en de contrasten. Wie in Marcus 1:6 leest over Johannes, die zich voedt met sprinkhanen en wilde honing, kan daar een gloedvol betoog aan ophangen over milieubeheer en consumptiemaatschappij. Dat is een belangrijk onderwerp. Maar de tekst wordt op die manier geen recht gedaan. Genoemde woorden kunnen ook inspireren tot een uiteenzetting over de eetgewoonten van de mensen in Jezus' tijd. Die gegevens kunnen heel juist zijn, maar of de bedoeling van de tekst er duidelijker door wordt, is een vraag. Je kunt het verblijf van de Doper in de woestijn in verband zien met de aanhaling uit Jesaja (over de stem in de woestijn) waarmee de tekst begint, en zo terugkoppelen naar de uittocht, en dan dring je al dieper door in de tekst. Immers, wanneer de uittocht overgaat in de intocht, speelt ook de Jordaan een rol - en daarin doopt Johannes. De Jordaan ligt niet alleen in Marcus 1:5, maar ook in Jozua 3. En de uittocht wordt gezien als een voorbereiding op de intocht.

Alles staat in de tekst zelf

Onze werkhypothese luidt: de tekst zegt wat hij te zeggen heeft. Voor de goede lezer staat in de tekst alles wat nodig is om de tekst te begrijpen. Je moet wel de taal kennen, anders versta je niets. Een woordenboek heb je nodig, de encyclopedie kun je missen. Kennis is nuttig en heilzaam, maar je moet er een goed gebruik van maken: om beter naar de tekst te luisteren, niet om de tekst overbodig te maken. En een tekstonderdeel staat uiteraard in een groter verband; er gaat tekst aan vooraf en er volgt tekst op. Hoe dichterbij, hoe sterker verbonden met het tekstonderdeel. Voor Marcus 1:1-8 geldt dat de meest nabije context bestaat uit Marcus' evangelie; dan komen de synoptici, Matteüs en Lucas; dan Johannes en het overige nieuwe testament; dan het oude testament. Maar als we willen weten wat Harry Mulisch in zijn boek *De aanslag* met een bepaalde passage bedoelt, kunnen we niet te rade gaan bij Lou de Jong. Als we willen weten wat er bij Jezus' doop precies gebeurd is, tot wie de stem gesproken heeft, dan kunnen we theoretisch Matteüs, Lucas en Johannes raadplegen. We kunnen namelijk veronderstellen dat het om een zakelijke inlichting gaat: daarin zullen de evangelisten het wel met elkaar eens zijn. We zullen gauw merken dat onze vraag blijkbaar een verkeerde vraag is: het antwoord van de evangelisten is niet eenstemmig. Onze manier van lezen probeert de tekst zoveel mogelijk te verklaren vanuit de tekst zelf. De uitleg blijft binnen de gegevens van de tekst zelf en heet daarom tekstimmanent.

Er valt over te twisten of alle teksten werkelijk zo zelfgenoegzaam zijn als ik veronderstel; in ieder geval is het een goed uitgangspunt om in de tekst te blijven graven en peuteren tot alle opgeslagen gegevens aan het licht gekomen zijn. 'Niet het vinden is het belangrijkste, maar het zoeken. Het gaat om de toewijding waarmee men het wiel van gebed en schriftuur laat draaien, om zo de waarheid stukje voor stukje te ontdekken. Als deze tekstverwerker je de waarheid ineens zou geven, zou je haar niet herkennen, omdat je hart niet gezuiverd zou zijn door de lange zoektocht,' zo schrijft Umberto Eco in *Foucault's Pendulum*, Pan Books 1988, 33. We hoeven ons niet dom te houden. We moeten er wel voor waken, onze kennis aan de tekst op te dringen. 'We zijn er zo zeker van dat anderen bedoelen wat wij bedoelen, dat we niet kunnen geloven wat ze zeggen,' heeft G.K. Chesterton ooit beweerd. Beter is het, aan de hand van onze kennis hypothesen, veronderstellingen te formuleren, om die vervolgens aan de tekst

te toetsen. In Marcus 1:2 bijvoorbeeld wordt Maleachi aangehaald. Bij de profeet staat: '... zal binnentreden de Heer die gij zoekt, de bode van het verbond...' (Mal. 3:1). Marcus laat dat 'verbond' weg. Misschien doet hij dat om het grote thema van de uittocht niet te verzwakken door een vermelding van het verbond. Indirect wordt zo de geopperde veronderstelling (het thema heeft met de uittocht te maken) waarschijnlijker gemaakt. Tegelijk zien we dat we in deze redenering de grenzen van Marcus 1:1-8 te buiten gaan; maar Marcus zelf verwijst uitdrukkelijk naar de profeet Jesaja en nodigt ons daardoor uit de relatie tussen zijn tekst en die van de profeet te bekijken. De vergelijking met Matteüs, Lucas en Johannes maakt duidelijk dat er voorzichtigheid geboden is met de vraag wat er nu werkelijk gebeurd is. Daar gaat het de schrijvers blijkbaar niet altijd om.

Vormen en structuren

2. Structuren

Deze benadering gaat ervan uit dat teksten georganiseerd zijn: zij hebben vormen en structuren, en juist daardoor zijn ze begrijpelijk. Er zijn twee soorten structuren van de inhoud van de tekst. Er zijn er ook op het vlak van de taalkundige vormgeving; de laatste blijft hier buiten beschouwing.

De eerste structuren heten *syntactische structuren*. In de meeste teksten is er een handelingsverloop. Iemand stelt een handeling, daardoor komt er een verandering in een bepaalde situatie. Die verandering (transformatie) bestaat hierin dat iemand of iets in verbinding gebracht wordt met een object, of dat nu een voorwerp is of een toestand. In dat object wordt een bepaalde waarde gezien; die waarde is de reden waarom naar dat object wordt gestreefd. In Marcus 1 laten mensen zich door Johannes dopen. Zij verbinden zich dus met de doop (= object). Maar wat zien ze volgens Marcus in dat doopsel? Theoretisch kunnen dat heel verschillende waarden zijn. Het jodendom kent baden die iemand in staat stellen deel te nemen aan de eredienst; verder was er de doop waardoor mensen uit het heidendom de status van proseliet kregen. Bij de christenen beschouwde men de doop als een middel om zonde uit te wissen, of als opname in het Lichaam van Christus of als deelname aan Christus' sterven en verrijzen. In Marcus 1 wordt de doop gezien als voorbereiding op de geestesdoop: dat is de eigen belichting ervan in deze tekst, de waarde waarin de thematiek van het geheel zich aftekent. Daarover verderop. Door het verwerven van die (thematische) waarde wordt er een programma of actieplan gerealiseerd. De Doper is bezig met dopen, en door die bezigheid worden de mensen anders. Nu gaat er aan de handeling of performantie een en ander vooraf. De Doper moet weten hoe dopen in zijn werk gaat, en hij moet water bij de hand hebben. De voorwaarden voor zijn activiteit zijn dus dat hij over de nodige kennis en kunnen beschikt (dit heet: competentie). Maar met competentie alleen gebeurt er nog niets. Die sluimerende mogelijkheden moeten gewekt worden. Om tot de daad over te gaan, moet de betrokkene gemotiveerd worden. Een beïnvloeding of manipulatie brengt een mens ertoe een bepaalde handeling te moeten of te willen stellen. De instantie waarvan die invloed uitgaat, heet 'bestemmer' en degene die de handeling voltrekt, heet 'bestemmeling'. Zo vindt Marcus dat Johannes door de woorden van de profeten in actie komt. En door die activiteit komt een gewenste verandering tot stand. In het begin van een verhaal is er een behoefte, bijvoorbeeld aan bekering, en aan het einde is in die behoefte voor-

zien. Of een tekst eindigt met een gebrek dat er aan het begin niet was. Beantwoordt het effect aan de opzet van de bestemmer, dan kan die zijn instemming over het resultaat tot uiting brengen; is hij ontevreden, dan kan hij ook dat laten blijken. Dat oordeel heet 'sanctie' of 'beoordeling'. (De mensen zeiden: Een groot profeet is onder ons opgestaan!)

**Toerusting,
beïnvloeding,
handeling,
oordeel**

Er zijn dus theoretisch vier stappen die gezet moeten worden. De eerste voorwaarde is de competentie of toerusting, de beïnvloeding brengt een mens tot actie, een handeling wordt uitgevoerd en een oordeel over het resultaat komt tot uiting. Schrijvers en sprekers gaan creatief met het schema om. Ze kunnen de ene stap weglaten en de andere breed uitbouwen. Het blijft een lonende vraag welke personen er in een tekst optreden en in welke relatie ze tot elkaar staan. Met behulp van hun actieplannen, die vaak tegen elkaar in gaan, krijgen we een goed beeld van de betekenis van een tekst. En uitgaande van de begin- en slotsituatie kunnen we vaststellen, waar een tekstgeheel begint en eindigt. Er zijn ook ondergeschikte actieplannen: het verwerven van de toerusting bijvoorbeeld, kan de vorm aannemen van een programma. Heel het joodse land loopt uit naar Johannes. Die activiteit is geen doel op zich, zoals dat waar is voor een moderne wandelaar, die niet wandelt om ergens te komen, maar om te wandelen. Nee, door uit te lopen, komen ze bij Johannes. En als ze bij Johannes zijn, kunnen ze door hem gedoopt worden. Die nabijheid is dus een vorm van toerusting.

**Paradigmatische
structuren**

Op de tweede plaats zijn er de paradigmatische structuren. Genoemde handelingselementen komen aangekleed in de tekst naar voren. Het woord 'performantie' komen we niet tegen, maar we lezen wel dat de Doper preekt en doopt. En als we vragen naar het waarom van die activiteit, dan worden we herinnerd aan de woorden van de profeten. Mogelijk is de kleding van Johannes, een haren mantel en een leren riem, een verwijzing naar Elia (2 Koningen 1:8), zodat hij als een profeet wordt aangediend. Die voorstelling komt niet als een verrassing: als Johannes in vers 2 als 'bode' wordt getypeerd, doet dat al aan een profeet denken. Daarmee is een bepaald gezag gesuggereerd; dat is een vorm van toerusting waarover hij beschikt. Bepaalde elementen uit het handelingsschema worden dus gepresenteerd in de vorm van elementen uit de werkelijkheid, uit de ons bekende wereld; er wordt dan van figuren gesproken. Onderdelen van onze wereld komen georganiseerd in teksten voor; binnen een tekstgeheel zien we meestal een reeks elementen die tot eenzelfde segment van de werkelijkheid horen. Zo ontstaan er een soort verhaalketens, die 'figuratieve trajecten' genoemd worden.

Zo zegt de Doper dat Jezus zal dopen met de heilige Geest. Nu is de Geest Gods scheppende kracht, zijn scheppend vermogen. Als we nu in de tekst zoeken naar verwante elementen, dan stoten we op de woorden: Hij is sterker dan ik. En we zien het verband: omdat Jezus sterk is, kan hij de kracht van God, de Geest, aan anderen meedelen. Zijn sterkte is de toerusting voor een bepaald actieplan. Zo horen ook dopen en water bij elkaar, want dopen betekent onderdompelen in een vloeistof. Toen ik met een groep medebroeders deze tekst aan het lezen was, viel het ons op dat er in de nieuwse KBS-vertaling staat dat Johannes doopt 'met water', terwijl Jezus doopt 'in de heilige Geest'.

Dopen in of dopen met

Het merendeel van de andere vertalingen leest twee keer 'met'. De geleerden weten wel dat er niet twee keer hetzelfde staat. De eerste keer staat er een naamval waardoor een middel wordt aangegeven, de tweede keer staat er het voorzetsel 'in'. Nu worden ze het slachtoffer van hun eigen kennis. Ze weten namelijk dat het voorzetsel 'in' in het bijbelse taalgebruik vaak 'met' betekent en passen dat hier toe. Ze geven zich dan geen rekenschap van het verschil tussen 'dopen met water' en 'dopen in de heilige Geest'. De vertalers van de KBS redeneren: dat verschil kon wel eens betekenis hebben. Het voorzetsel 'in' heeft wellicht een plaatselijke betekenis; het attendeert ons erop dat 'onderdompelen' een vorm van beeldspraak is. Het betekent: iemand helemaal in water laten zinken, zodat hij totaal door het water omgeven is. De formule 'dopen met water' betekent voor de goede verstaander uiteraard dat iemand in water ondergedompeld wordt, in de tweede formule niet. Zeker voor een christen betekent de tweede formule dat iemand door middel van de heilige Geest gezuiverd en vernieuwd wordt. De eigen kracht van de beeldspraak is dan praktisch verloren. Maar Johannes zegt dat mensen door Jezus helemaal in de Geest Gods worden ondergedompeld; zij gaan binnen in een zee van goddelijke kracht en worden er nieuwe mensen door. Jezus laat mensen ondergaan in een vloed van goddelijk vermogen waardoor ze herschapen worden tot nieuwe mensen. Marcus drukt zich dus weloverwogen uit.

De draad van de thematiek

Rest nog de vraag naar de eigen belichting waaronder een tekst het verhaalde gebeuren presenteert. Vanuit welk gezichtspunt bekijkt de schrijver zijn stof? Welk aspect laat hij in het vertelde uitkomen? Het gaat hier om de draad, die de afzonderlijke trajecten met elkaar verbindt. Hij is eigen aan dit tekstgeheel en zet er het stempel van de auteur op. Die heet 'thematiek' en vormt een thematisch traject dat uit afzonderlijke elementen van thematische aard is opgebouwd. De belichting of thematiek die in Marcus 1 door de spleten van de tekst oplicht, kunnen we misschien aanduiden als voorbereiding tegenover bedoeld effect, of als middel tegenover doel, als voorlopig tegenover definitief. In vers 2 is sprake van een bode, die is ondergeschikt aan degene die hij aankondigt, hij bereidt diens komst voor. En als het woord 'bode' in de aanhaling van vers 2 op Johannes slaat, wordt Jezus dus gelijkgesteld met de 'Heer' (JHWH) die erop volgt. Zo suggestief gaat Marcus te werk ... De doop van Johannes staat in het teken van bekering en daarvan is de zondevergeving het begin en de gave van de Geest de bekroning; Johannes is de mindere ten aanzien van de Komende en zijn doop met water is een voorbereiding op de doop in de Geest. Tussen waterdoop en geestesgave vinden we dezelfde verhouding als er tussen wegbereiden en komen bestaat: eerst worden de hindernissen opgeruimd (de stenen en de gaten in de weg; de zondeschuld), en daarna kan de Komende komen en de Geest gegeven worden. Het eerste is middel, het tweede doel.

Betekenis door verschil

3. Verschil en betekenis

Wij vinden betekenis wanneer we verschil waarnemen; en verschil treedt pas op wanneer er een gelijkenis is, wanneer twee grootheden op eenzelfde as liggen. Kort en goed: verschil maakt betekenis. We hebben er een voorbeeld van gezien in de formules 'met' water en 'in' de heilige Geest: dat is een minimaal verschil, maar met een sprekend effect.

We kunnen zeggen dat onze manier van kennen een tweevoudige structuur vertoont. Als alles grijs was, bestond er geen grijs voor ons; er is dan immers geen groen of bruin, en dus ook geen gelijkenis of gemeenschappelijke as: de kleur. Precies als kleuren contrasteren grijs en groen met elkaar en zijn ze voor ons als zodanig bestaande. Dit beginsel heeft verreikende consequenties. We vinden het in de schilderkunst, in het clair-obscur van Caravaggio en Rembrandt, die in de tegenstelling tussen licht en donker een beginsel van betekenis ontdekt hadden. In de muziek is de stilte niet minder belangrijk dan het geluid, maar spelen ook de tegenstellingen tussen hoog en laag, langzaam en snel een eigen rol. Voor sommigen is die tweeledigheid de grondstructuur van alle werkelijkheid. Carl Gustav Jung ziet het zo en trekt het door in zijn godsvoorstelling. Het geldt ook in talige uitingen. Een actieplan bestaat in het verschil van begin- en eindsituatie; aan het programma van de een beantwoordt een tegengesteld programma van een ander, en juist daardoor heeft een tekst betekenis. Met andere woorden: voor het realiseren van een beoogde verandering moeten er weerstanden overwonnen worden, en die weerstanden zijn elementen van een rivaliserend programma. Het bereiden van de weg houdt in dat er hindernissen zijn die de komst van de Komende kunnen verhinderen. Tegenover het actieplan 'komen' staat een actieplan 'komst verhinderen'. Het bedoelde proces houdt twee dingen in: puin ruimen (de zonde teniet doen) en nieuw bouwen (de Geest laten werken). Het is dus vruchtbaar te letten op tegenstellingen in de tekst: die kunnen ons op weg helpen naar de betekenis ervan. Zo is er een tegenstelling tussen het komen van de Komende en het losmaken van zijn sandalen: Johannes bereidt het eerste voor en vindt zichzelf te min om het laatste te doen. Hij zou er niet opkomen, het laatste te zeggen als Jezus niet heel dichtbij was: de schoenen gaan pas uit wanneer het doel van de reis bereikt is. Een heel eenvoudige en vaak verhelderende ingang tot de tekst krijgen we door namen en titels van eenzelfde persoon in een bepaald tekstgeheel te inventariseren.

**Wat de schrijver
wel zegt en niet
zegt**

4. Selectief gebruik

Schrijvers gaan creatief om met de uitdrukkingsmiddelen van de taal en met de inhoud ervan. Ze werken selectief en daarom is het zinvol niet alleen te letten op wat ze zeggen, maar ook op wat ze niet zeggen. Bepaalde aspecten zullen ze breed uitwerken, andere zullen ze verzwijgen. Ook dat draagt bij tot de betekenis van hun tekst, maar niet als een uitnodiging aan de lezer te verzinnen wat er niet staat. Nee, wat de schrijver wil zeggen, dat zegt hij ook. Hij ontwerpt geen cryptogrammen. Marcus schreef een evangelie, niet het tweede synoptische evangelie. Hij veronderstelt niet dat zijn lezers ook de evangeliën van Matteüs en Lucas bij de hand hebben. Hij schreef geen inleiding en gaf geen voetnoten mee, hij leverde geen concordantie en verwees niet naar het Bijbels Woordenboek; zelfs een gebruiksaanwijzing ontbreekt. Zeker, zijn tekst ontstond lang en ver geleden, maar daardoor wordt hij voor de goede lezer niet onbegrijpelijk, die heeft immers aan een half woord genoeg.

Ook de psalmisten gaan selectief te werk. De syntactische structuren zijn er meestal vrij simpel en elementair. In de klacht van de enkeling bijvoorbeeld overheerst de beïnvloeding: de bidder tracht God ertoe te bewegen, handelend op te treden. Daarvoor dienen niet alleen de beden, maar ook de klachten. Een

Tegenstellingen in de eerste psalm

klacht is immers een negatieve beoordeling van de bestaande toestand en wordt geuit om de aangesprokene op het gemoed te werken. In psalmen van dank en lofprijzing overheerst de positieve beoordeling; in de dank gaat het om een concrete, eenmalige ervaring, bij de lofprijzing om Gods algemene programma: de bidder heeft waardering voor de manier waarop God te werk pleegt te gaan. Maar in poëzie speelt met name het figuratieve element een grote rol.

We demonstreren dat aan de hand van de eerste psalm. De beeldspraak waarin de rechtvaardige wordt voorgesteld als een boom en de bozen als kaf herinnert aan een agrarische cultuur en aan de stijl van de wijsheid. Maar dat hoeft je niet te weten om te zien, hoe de dichter door een aantal tegenstellingen een betekenis creëert.

De rechtvaardige is als een boom, de bozen zijn als kaf;
de eerste heeft dus iets langdurigs, het tweede is voorbijgaand;
de eerste richt zich op, het tweede blijft laag bij de grond;
de eerste is een hechte eenheid, het tweede heeft geen samenhang;
de eerste houdt dan ook stand, het tweede wordt uiteen gejaagd;
de eerste staat aan water, het tweede is dor;
de eerste draagt vrucht, het tweede is afval van de vrucht;
de eerste heeft altijd-groene bladeren, het tweede valt uit elkaar;
de eerste houdt stand, het tweede is massa, maar zonder kracht;
de eerste heeft succes, het tweede faalt.

Aanvankelijk staat de rechtvaardige geheel alleen tegenover de coalitie, het systeem van de bozen (vers 1), maar daarna worden de bozen uit elkaar geslagen (vers 4); ten slotte gaan de bozen ten onder, terwijl de rechtvaardigen een gemeenschap vormen; hun weg of beweging heeft toekomst, terwijl de weg van de bozen op niets uitloopt. Zo tekent zich een begintoestand af waarin de bozen de overhand hebben en de vrome alleen staat; maar uiteindelijk blijken de rollen omgekeerd: de vromen vinden elkaar en weten zich door God erkend, terwijl de bozen uiteengeslagen zijn en verworpen. Hoe komt dat? Doordat de vrome de tora aanvaardt als levensregel, als bron van inspiratie, als bestemmer van zijn levens-actieplan. En wie leeft vanuit de wet, leidt een vruchtbaar en lang leven. Wie zijn levensprogramma laat bepalen door de wet, die leeft gezond en gelukkig. Dat zijn de waarden die zijn actieplan hem bezorgt. De simpele syntactische basisstructuur wordt door de suggestieve figuratieve trajecten 'botanische gegevens' en 'beweging' een tekstgeheel dat de lezers tegelijk kan boeien en in beweging brengen. De aanhef van de psalm luidt: Gelukkig de mens ... In die woorden wordt er een beoordeling gegeven van een bepaalde levenswijze. Het positieve karakter ervan wil de lezer motiveren om voor dat leven te kiezen. De sanctie heeft dus de functie van een manipulatie. Dat laatste komt terug in de passage over de boom: in de uitspraken over het altijd-groene loof en de rijke vruchten zit ook een positief oordeel.

Een mens die zich verdiept in de wet is als een boom die zich verdiept in een waterstroom. Het slotvers zegt dat JHWH de weg van de rechtvaardige erkent. Met andere woorden: God waardeert die levenswijze en keurt die goed. Op die manier wordt zij aantrekkelijk gemaakt.

De psalm dient als een inleiding op het gehele psalmenboek. Dat wil in dit licht

gelezen en geleefd worden. Wie zich de eerste psalm eigen heeft gemaakt, heeft de toerusting verworven om de volgende psalmen te bidden. Zo iemand zal het psalmenboek goed verstaan; hij of zij leest het in het licht van Gods bedoeling met de wereld en de mensen. Dat is een gezindheid die recht doet aan de inspiratiebron van deze bundeling liederen, overwegingen en gebeden. De eerste psalm is een bijbelse gebruiksaanwijzing bij het boek van de psalmen.